

HEKA LÁSZLÓ

Eszék szabad királyi város 1809. évi privilégiumlevele

Előszó

Blazovich László professzornak, Szeged története kiemelkedő kutatójának köszönhetően – valamint Ruszoly József és Péter László professzorok segítségével és biztatására – a szegedi dalmatákról elvégzett kutatásaim megjelenhettek a *Tanulmányok Csongrád Megye történetéből* című tudományos sorozatban. Ezúttal a Professzor Úr előtti tisztelettem jeléül a „másik városom”, Eszék – fiatalságom, ifjúkorom színhelye – történetét szeretném feltárni a szegedi és magyarországi olvasóközönségnek. A két város sorsa sokban hasonlít. Mindkettő jelentős múlttal bír, a folyó mentiség (Tisza, Dráva) nagy fontosságú a történelmük során; Szeged és Eszék hasonló időben jutottak az oszmán uralom alá, és szinte egyszerre szabadultak fel az alól. Ezután sokáig határ menti városként a császári hadsereg bázisai maradtak. A katonaság a Várban székel, és csak annak távozásával indul meg a városok fejlődése, főként miután a határok délebbre húzódtak, s a városok elnyerték a szabad királyi státusukat. A felsoroltak mellett a két város nagysága és jelentősége ellenére a 20. századig nem volt püspöki székhely. Igaz, Szegedet 1879-ben az árvíz megkárosította, amíg Eszék ekkor zavartalanul fejlődött, viszont az 1991 és 1995 közötti horvátországi háborúban a Dráva-parti város szintén óriási károkat szenvedett. A 20. század elején, az Osztrák-Magyar Monarchia felbomlásával ismét határ menti városokká váltak. Ekkor a magyar és a délszláv állam (Szerb-Horvát-Szlovén Királyság, Jugoszláv Királyság, Jugoszlávia) határain fekvő városok fejlődési lendülete kissé megtorpant, de ennek ellenére ma egyetemi, gazdasági és kulturális központok, megyeszékhelyek és – nem utolsósorban – püspökségek székhelyei is. Eszék csak 2008-ban lett Diakovo mellett az immár érsekségi rangra emelkedett Diakovári-Eszéki Érsekség (egyik) központja.

A város története

Eszék (Osijek, németül Esseg) Horvátország negyedik legnagyobb városa; gazdasági és kulturális központ, Eszék-Baranya megye székhelye. A Dráva jobb – szlavóniai – partján elterülő, de jelenleg már a baranyai – tehát bal – oldalra is kiterjedt, közel százhúsz ezer lelket számláló város igen régi történelmi múlttal rendelkezik. A síkságon fekvő

civitas a horvát-magyar államkapcsolat idején (1102–1918) Szlavónia legnagyobb és Zágráb után Horvátország második legnépesebb települése volt.

A mai Eszék helyén a rómaiak idejében a kelta alapítású Mursa nevű település állott. Augustus császár elfoglalva a várost katonai tábornok hozott létre a mai Alsóváros területén, amely Alsó Pannonia legnagyobb lakosságú kereskedelmi és forgalmi központjává vált. A baranyai mocsarakkal övezett Mursát Hadrianus császár falakkal erősítette meg, és vélhetően 124-ben felemelte a teljes polgársággal járó kolónia rangra (*Colonia Aelia Mursa*). Ezzel tovább növelte a város jelentőségét. 350-ben I. Constantius római császár itt győzte le Vetranius társcsászárt, majd 351-ben újabb győzelmet is aratott, ezúttal Flavius Magnus Magnentius ellen.¹ Eszék 351-ben már püspöki székhely is volt, ezzel párhuzamosan az egyik legfontosabb drávai átkelőhellyé fejlődött. A Római Birodalom két részre szakadását követően (395) Mursa Honorius császár fennhatósága alatt maradt, de a hunok 441-ben megsemmisítették.² A honfoglaló szlávok-horvátok a Mursa romjaitól nyugatra hozták létre első településüket Osijek (*Osek, Osik*) név alatt a 7. században. A város nevét egyesek a levágott, lefaragott (*odsjeći*) szóval magyarázzák, amely egy, a Dráván áthaladásra alkalmas, az árvízről biztos – „levágott, lefaragott” – helyre utalna.

Ive Mažuran, neves horvát történész megemlíti, hogy „közvetett módon Eszék megemlítésre került az ún. jeruzsálemi útleírásokban, mint kenyérben gazdag település, már a 11. században”.³ Okiratokban nevének első említése magyar – tehát Eszék (Ezek) – alakban Imre király 1196-ban kiadott oklevelében történt, amelyben a magyar király megerősítette a Cikádor ciszterci apátságának (*de Zeek*, vélhetően a Bátaszék melletti Székben) az eszéki piac és a rév feletti jogait az eszéki vásár- és révvám beszedésére. Ezt a jogot még II. Géza – az apátság alapítója – adományozta neki, s később az utódai is megerősítették. Mivel a cikádori apátságot 1142-ben alapították, az eszéki vámra való jogot valószínűleg II. Géza uralkodása alatt kapta, tehát legkésőbb 1161-ig. A cikádori apátság azonban nem birtokolta Eszéket, hanem csak a tárgyi bevételekre volt jogosult.⁴ Tehát a király lemondott ezekről a jogairól az apátság javára, ami Josip Vrbošić jogász-professzor szerint arra utalhat, hogy Eszék továbbra is a király tulajdona maradt csak némely jogát ruházta át az apátságra.⁵ Mivel a város 13. századi történelméről nem maradt fenn forrás, ezért nem tudni, hogy a király esetleg más jogalanyoknak is átengedett-e egyéb jogokat. Az 1332 és 1335 közötti források a plébániatemplomról és Miklós

¹ JOSIP BRUNŠMID: *Colonia Aelia Mursa*. In: *Vjesnik Arheološkog muzeja u Zagrebu*, Vol. 4. No.1 ožujak. (1900) 21–42. pp.

² Zlata ŽIVAKOVIĆ-KERŽE: *O prošlosti Osijeka ukratko*. <http://www.osijek.hr/index.php/cro/Osijek/Povijest>. (időpont: 2013. április 25.)

³ IVE MAŽURAN: *Porezni popis grada i vlastelinstva Osijek i njegove okolice 1469. godine*. In: *Starine*. Knj. 58. (1980) 125–166. pp.

⁴ Nemzeti Levéltár, Magyar Országos Levéltár (a továbbiakban: MOL) DI. 4157; G. FEJER: *Codex diplomaticus Hungariae ecclesiasticus ac civilis*, T. II. Buda, 1812. 303. p.; I. KUKUJEVIĆ: *Codex diplomaticus regni Croatiae, Dalmatiae et Slavoniae*, T. II. Zagreb, 1875. 180. p.; T. SMIČIKLAS: *Codex diplomaticus regni Croatiae, Dalmatiae et Slavoniae*, T. II. Zagreb, 1904. 280. p.; Közli: I. MAŽURAN: *Srednjovjekovni Osijek*. Osijek, 1962. 87. p.

⁵ IVE MAŽURAN: *Grad i tvrđava Osijek*. Grafika, Osijek, 2000. 9. p. Közli: JOSIP VRBOŠIĆ: *Povijesni kontekst nastanka instituta slobodnog i kraljevskog grada 1809. godine*. In: *Anali Zavoda za znanstveni i umjetnički rad HAZU u Osijeku*, Sv. 26. Zagreb–Osijek, 2010. 9–21. pp. 11. p.

(Nikola) plébánosról nyújtanak adatokat. A Szentléleknek szentelt plébániatemplom valószínűleg azon a helyen állt, amelyen 1558-ban a törökök felépítettek a Kasim-pasa mecsetet.⁶ 1339-ben a bellyei (*Bilje*, a baranyai oldalon fekvő Eszék melletti település) nemesek a Baranya megyei főispánnál bepanaszolták, hogy a magas vízállás miatt a kereskedők és utazók az új eszéki révhez az ő földjükön mennek át, és jobbágyaiknak sok kárt okoznak. Erre a megyeispán az új rév vámjának felét a bellyei nemeseknek ítélte oda.⁷ Nem tudni, hogy hol helyezkedett el ez az új rév, és hogy kit illetett meg a révvám másik fele, de vélhetően nem az Eszék melletti Dráván állt, mert ekkor a megyeispán döntése ütközött volna a cikádori apátság révvámra való jogával.⁸

1351-ben a nevezett apátság pert indított a város későbbi urai, a Kórógyi család ellen, mivel azok elfoglalták az apátság Valkó megyei Kuni (Kunni) birtokát, és nem fizették meg az annak járó vámot. Ekkor jelentkeztek először a Kórógyiak Eszék középkori történetében. Nem tudni mikor szerezték meg Eszéket, de az biztosan 1351 előtt történt meg.

A pertől tartva a Kórógyiak az 1351. december 7-én Budán megtartott első tárgyaláson egyezséget ajánlottak fel Tamás apátnak. Ünnepelesen lemondtak a Kuni birtokról, átengedték a révvám és a piaci bevételek kétharmadát, és ígéretet tettek arra, hogy ha mégsem teljesítenék a vállaltakat, akkor 50 márka ezüst büntetésépenzt fizetnek.⁹ Mivel ezeket valóban nem teljesítették, ezért 1353. február 8-án újabb – második – tárgyalásra került sor. A Kórógyiak ezúttal ünnepelesen kijelentették, hogy a révvám és a piaci bevételek az apátságot illetik, de az úti vámra igényt tartanak. A király bírósága úgy döntött, hogy a révvám és a piaci bevételek kétharmada az apátságot illeti, a Kórógyiaknak pedig joguk van az úti vám beszedésére.¹⁰

A város történetében 1353. augusztus 23-án fontos esemény történt. Ekkor Vilmos (Gillermus) bíboros, titeli prépost a Kórógyi családnak 60 aranyért eladta az Eszékre vonatkozó birtokjogait. Az adásvételi szerződésből nem derül ki, hogy a prépost milyen jogokkal és mióta rendelkezett, de maga a tény, hogy Eszéken jogai voltak, arra utal, hogy addig a városnak három ura is volt: a Cikádor ciszterci apátság, a Kórógyi család és Vilmos prépost. Ekkortól lett több mint száz évig Eszék a Kórógyi (*de Chorogh, de Korogh, de Koroug, de Korough, Korogy, Korogyi*, horvát iratokban és irodalomban *Korođi* alakban a Kórógyi változat alapján, avagy *Korođ, Korog*, illetve a korong, kör szóból horvátosított *Krug* vagy *Kružić* szóalakban) grófok birtoka. A németországi Hersfeldből származó Kórógyiak 1290 előtt emelték az Eszék környéki Koroggyvár (*Korog*) erődöt (tipikus ún. *Wasserburgot*), amely elnevezését a külső formájáról és az előtte kiásott gyűrű alakú árokról kapta. „Mivel magyar nyelvben korong szóval jelölik ezt a formát, így jött létre a családnév.”¹¹ A család 1351 után Eszékre helyezte át a székhelyét.

⁶ IVE MAŽURAN: Turski Osijek. In: *Osječki zbornik* VIII. Osijek, 1960. 111–113. pp.

⁷ GYÖRFFY GYÖRGY: *Az Árpád-kori Magyarország történeti földrajza*. Budapest, 1966. 283. p. Közli IVE MAŽURAN: *Porezni popis grada...* i. m. 126. p.

⁸ IVE MAŽURAN: *Porezni popis grada...* i. m. 126. p.

⁹ MOL D1 4157., Közli IVE MAŽURAN: *Porezni popis grada...* i. m. 126. p., Josip BÖSENDORFER: *Parba radi osječke carine među opatijom u Cikadoru i porodicom Korogi*. Starine, 1913. 366. p. Közli DUBRAVKO ALADIĆ: *Plemićka i velikaška obitelj Korođ (Korogy)*. In: *Essehist. Filozofski fakultet Osijek*. Vol. 2010/2. 13–17. pp., 15. p.

¹⁰ MOL D1 4157. Közli IVE MAŽURAN: *Porezni popis grada...* i. m. 127. p.

¹¹ IVE MAŽURAN: *Grad i tvrđava Osijek...* i. m. 11. p. Közli: Josip VRBOŠIĆ: *Povijesni kontekst* i. m. 11. p.

helyét és az igazgatási központját. A Dráva partja mellett kastélyt építtetett a Szentháromság plébániatemplom közelében, majd fallal és árokkal körülvett, két templommal, rendezett utcákkal és piaccal bíró mezővárost faragott az egykori Mursából. Eszék lett a szélesebb környék jogi, gazdasági, kereskedelmi-áruforgalmi és közigazgatási központja. IVE MAŽURAN kutatásai nyomán mondhatni, hogy a városnak ez időben közel kétezer lakosa volt, nagyságával és intézményeivel nem különbözött más közép-európai városoktól.¹² Az 1469. évi adóösszeírás szerint Eszéken két kalmár, öt molnár, három pék, három hentes (mészáros), tizenkét szabó, tizennégy varga, öt szücs, két aranyműves, hat kovács, három kőfaragó, egy rézműves, egy ács (bárdos), egy nyerges (mester), egy hajós és két borbély működött.¹³ Nehéz nemzetiségi viszonyokról beszélni, de az összeírásban szereplő nevekből egyértelmű a magyar lakosság túlnyomó többsége.

A 14–15. században a Kórógyi család nemcsak Szlavónia, hanem egész Magyarország egyik legtekintélyesebb nemesi családja volt. Zsigmond király Kórógyi Istvánt 1386-ban macsói bánnak nevezte ki és fontos állami ügyeket bízott rá, ami természetesen székhelyének, Eszéknek a további fejlődését segítette. A Kórógyi család birtokainak egyetlen örököséként Kórógyi János 1447 óta töltötte be a macsói báni méltóságot; sokat időzött Eszéken, időnként Szlavónia és Magyarország talán legtekintélyesebb főúrnak, Újlaky Miklósnak (Nikola Iločki) a társaságában.¹⁴ János bán örököse 1456-tól Kórógyi Gáspár volt, aki a török elleni harcban elesett, és vele kihalt a Kórógyi család férfi ága.¹⁵ Birtokait Mátyás király Csupor Mikós erdélyi vajdának és Nádasy Ungor Jánosnak adományozta.¹⁶

A 16. század elején Eszékét is fenyegette az oszmánok támadása. A török betörés előtt a város küldöttsége 1526. augusztus 8-án meglátogatta Musztafa pasát és átadta neki Eszék kulcsait. Így a török zavartalanul felépíthette a pontonhidat, majd augusztus 23-án áthaladt a Dráván, és a mohácsi csatában megverte a magyar sereget. 1532-ben II. Szulejmán itt ütötte fel táborát, 1537-ben pedig a törökök e városban verték meg I. Ferdinánd vezérét, Katziáner Pált. Innen indultak további támadásaik is egészen Bécsig. Azokhoz azonban szükség volt egy állandó hídra, amely a Dráva mellett átíveli a baranyai mocsaras vidéket is. Így épült fel a neves Szulejmán híd, melyet Hamza bég 1566-ban mindössze 17 nap alatt készíttetett el 25 ezer keresztény alattvalójával. A nyolc kilométer hosszú fahíd Eszékét kötötte össze a baranyai Dárdával, és a korabeli Európában egyedülálló alkotásnak számított. Ezt a remekművet Zrínyi Miklós horvát bán (a költő) 1664-ben leromboltatta, 1695-ben pedig Leslei Jakab osztrák tábornok megverve a török sereget, a hidat felgyújtotta.

A 161 évig tartó oszmán uralomnak 1687. szeptember 29-én vetettek véget, amikor a török hadsereg mellett a kiüresedett várost elhagyta annak több ezer török lakosa is.

¹² IVE MAŽURAN: *Srednjovjekovni i turski Osijek*. Matica Hrvatska, Zagreb, 1994. 54. p. Közli DUBRAVKO ALADIĆ: *Plemićka...* i. m. 15. p.

¹³ IVE MAŽURAN: *Porezni popis grada...* i. m. 136. p.

¹⁴ MOL DI. 13.909., 33.996.; Arhiv Hrvatske, Zagreb, Doc. med. varia 330., 346., 893.; Arhiv JAZU, Zagreb, D-XI-44, D-XI-79; KAMMERER ERNŐ: *Codex diplo Tiaticus domus senioris comitum Zichy de Zich et Vasonkeo*. T. IX. Budapest, 1912. 287., 288., 296., 297., 379–381., 438–441. pp. Közli IVE MAŽURAN: *Porezni popis grada...* i. m. 128. p.

¹⁵ MOL DI. 23.079.; Közli IVE MAŽURAN: *Porezni popis grada...* i. m. 128. p.

¹⁶ Trpimir MACAN (urednik): *Hrvatski biografski leksikon*, sv. 7. *Korođski, plemićki i velikaški rod*. Zagreb, 2009. 632–637., 635. pp. Idézi: DUBRAVKO ALADIĆ: *Plemićka...* i. m. 15. p.

Egyes adatok szerint fénykorában tizenöt ezer lakosa volt Eszéknek, javarészüik török. A város ismét a Habsburgok uralma alá került, de az egykori virágzó török városból és forgalmi központból ezúttal határ menti városka s az osztrák császári hadsereg egyik bázisa lett. (1783-ig volt a főparancsnokság központja, akkor az átkerült Péterváradra). Az elnéptelenedett városba beköltözött a szomszédos települések lakossága, a császári hadsereggel együtt pedig beözönlöttek az osztrák tartományok polgárai is. A német ajkú lakosság azonnal átvette a vezető szerepet a gazdasági életben és a közéletben egyaránt. Eszék további fejlődését az osztrák hadsereg érdekei determinálták, amelyek elsősorban a határvonal megerősítésében manifesztálódtak. Az 1718. évi Pozsareváci béke kelet felé bővítette a Habsburg Birodalom határait, így megkezdődött a város fejlődése. Hosszú évekig tartó előkészületek után 1712 és 1719 között Eszék területén épült fel a Vár (*Tvrđa*), melyet többszörös bástyák vettek körül, és amely harmincezer katona befogadására volt képes. A katonai hatóság épületein kívül kilencven magánház épült, továbbá a ferences kolostor, a főgimnázium, a főreáliskola, a katolikus plébánia, valamint a postahivatal. A várban 1719-től közvilágítás volt, 1726-tól 1790-ig felépült a katonai kórház (1993-ig működött), a polgári kórház pedig 1741-ben nyílt meg az akkori Újvárosban. Az első horvátországi vízvezeték (1751) és kanalizációs (1779) csatornarendszer is itt működött. Ezek megmaradtak a katonai hatóságok tevékenységének megszűnése után is. 1701-ben két gyógyszertár – egy katonai és egy polgári – működött a Várban, 1817-ben Emanuel Raymann pedig Alsóvároson (*Unterstadt*) nyitott gyógyszertárt.

Eszék mai területén a Vár mellett ugyanis még két különálló rész alakult ki: 1692-ben a Felsőváros és 1698-ban az Alsóváros, azonban önálló közigazgatási egységet csak a Vár alkotott egészen 1702-ig, amikor előbb Felsőváros, majd 1704-ben Alsóváros is önálló magisztrátussal rendelkező közigazgatási egységek lettek. A Várban és Felsővárosban csak a katolikusok lakhattak, Alsóvárosban az ortodox vallásúak is.¹⁷ A 19. században a lakosság felét a németek adták. Felsővárosban és Alsóvárosban a horvátok voltak többségben, a Várban és az Újvárosban pedig a németek s a zsidók. Mellettük jelentős számban éltek még magyarok, illetve szerbek is. Német volt az üzleti élet nyelve, de a „magasabb körök” is ezen a nyelven társalogtak. A nemzetiségi összetételről tanúskodik az orvosok névsora is: az első *doctor medicinae* Joannes Neumann (1743-ban) volt, az első megyei orvos Georg Ritter (1759–1768), a városi orvos pedig dr. Leopold Bischoff (1815–1828), akit dr. Vaso Atanasijević (1828–1868), dr. Ignjo Blauhorn (1868–1877) és dr. Ferdo Knopp (1877–1883) követték.¹⁸

Miután a bécsi politika katonai polgári közigazgatást hozott létre a visszaszerzett területeken, a Magyar Kamara tulajdonát képező Eszék először 1690-ben, majd 1698-ban kapott statútumot, az ún. komissziós statútumot (*statuta commissionalia*). Ezek a statútumok nem egy autonóm város „*ius statuendi*” jellegű szabályok voltak, hanem a királyi biztosok által kidolgozott szabályzatok. A királyi biztos Eszékre érkezve megvizsgálta az itt talált helyzetet, majd megalapította a magisztrátust, és utasításokat adott a

¹⁷ Forrás: IVE MAŽURAN i drugi: *Od turskog do suvremenog Osijek*. Zavod za znanstveni rad HAZU u Osijeku, Gradsko poglavarstvo Osijek i Školska knjiga Zagreb. Osijek, 1996.; STJEPAN SRŠAN: *Povijest Osijek*, sažeti pregled. Povijesni arhiv u Osijeku. Osijek, 1996.; Božo PLEVNİK: *Stari Osijek*. Radničko sveučilište Božidar Maslarić Osijek i IC Revija. Osijek, 1987.

¹⁸ Lásd bővebben: Zlata ŽIVAKOVIĆ-KERŽE: *Svaštice iz staroga Osijek*. Osijek, 2001.

városi bírónak és a tanácsnak. Első bírónak Vesentin Daniel Ferdinándot nevezte ki.¹⁹ Akkoriban a település társadalmi-gazdasági összetétele nem igazán utal a városi jellegre, hiszen az évi összeírás szerint Eszéken mindössze 91 ház állt, ebből 53 a vár falain belül és 38 a Városban. A helyieknek 121 ló, 67 ökör, 121 tehén, 118 szarvasmarha, 133 sertés, 74 juh és kecske, valamint 105 kaptár méz volt. Műveltek 125 hold földet és volt nekik 371 szénakazal.²⁰

1740-től megszűnt a város katonai jelentősége és jellege, így a 18. században Eszék jelentős fejlődésen ment keresztül, amely tovább erősödött az 1786. évi egyesítéssel, amióta a Vár, a Felsőváros és az Alsóváros egységes Eszéket alkotnak. Ekkor már a 7.519 lelket számláló várost „*Regni Slavoniae Metropolis*” névvel is illették. Jóllehet a polgári lakosságának számával lemaradt a nagyvárosoktól, mégis több lélek élt itt, mint némely szabad királyi városokban. Az 1787. évi népszámlálás szerint Szabadkának 20.708, Zombornak 13.345, Újvidéknek 9.190, Pécsnek 9.151, Varasdnak 5.040, Zágrábnak 2.939, Pozsegának 1.916 lakosa volt.²¹ A nagyszámú lakossága elősegítette a szabad királyi városi rangra emelését.

Eszék, a Verőce megye központja

Mária Terézia 1745-ben visszaállította Szerém, Valkó, Verőce és Pozsega vármegyéket s azokat egyesítette Horvátországgal. Ezt a feladatot Batthyány Károly horvát bán hajtott végre. Az 1746. évi rendeletével a királynő a négy megye területéből kihalította a bródi, gradiskai és pétervárad határőrvidéket, a megmaradt részt pedig – Valkó megye megszüntetésével – három vármegyére osztotta, és ezeket a bán hatósága alá adta. Az 1751. évi pozsonyi országgyűlésen Verőce megye alispánja Spisics Antal (Antun Špišić Japranski) javasolta, hogy a három szlavón vármegye is küldjön követeket a magyar országgyűlésbe, mint ahogyan azt a magyar vármegyék tették. Szerinte ugyanis az említett három zsupánság amúgy is a magyar megyék mintájára épült, az adót is a magyar vármegyékhez hasonlóan fizette, és ugyanúgy fogadta a helytartótanács intézkedéseit. Ezért a követeit a magyar országgyűlésre, illetve a horvát száborba is elküldhetné.²³ Végül az 1751: XXIII. tc. – „hogy Szerém, Verőce és Pozsega vármegyék ezentúl az országgyűlésekre meghívassanak” – kimondta: „Szerém, Verőce és Pozsega vármegyék ezentúl az országgyűlésekre meghívattván, az ország többi vármegyéi között újlag ülés- és szavazatjogot élvezhessenek, egyebekben Magyarországnak és a bánnak joghatósága épségben maradván”.²⁴ Ez a törvénycikk látszólag megoldotta „Alsó-Szlavónia” kérdését, amely azonban az 1790 és 1848 közötti országgyűléseken még sok heves vitát vál-

¹⁹ Grupa autora: *Od turskog do suvremenog Osijeka*. Zavod za znanstveni rad HAZU u Osijeku, Gradsko poglavarstvo Osijeka, Zagreb-Osijek 1996. 5. p. Közli: JOSIP VRBOŠIĆ: *Povijesni kontekst* i. m. 15. p.

²⁰ JOSIP VRBOŠIĆ: *Povijesni kontekst* i. m. 15. p.

²¹ ODOR IMRE: *Osijek u doba cara i kralja Josipa II. 1786. godine*. Glasnik Arhiva Slavonije i Baranje. Osijek, 1997/4. 173. p. Közli: VRBOŠIĆ: *Povijesni kontekst* i. m. 16. p.

²² Josip VRBOŠIĆ: *Povijesni kontekst* 16. p.

²³ Lásd *Diarium Diaetae Regni Hungariae 1751* OGYK: 700.470, Mo: Ib: 1751 http://www.ogyk.hu/e-konyvt/mpgy/gyurikovits/1751_Diarium.pdf

²⁴ Magyar Törvénytár. 1740–1835. évi törvénycikkek. *Mária Terézia 1751. évi decretuma /III/*. Budapest, 1899. 85. p.

tott ki a magyar és a horvát követek között. A szlavón kérdés végleg az 1868. évi horvát-magyar kiegyezésben oldódott meg, amikor az említett három vármegye Horvát-, Szlavón- és Dalmátország területének ismertetett el.

1746-ban Eszék Verőce vármegye része és egyben székhelye lett. Ugyanebben az évben Mária Terézia felszólította a város három községét az egyesülésre, de azok ezt még visszautasították. II. József uralkodása alatt viszont maguk az eszékiek kezdeményezték a három község közigazgatási egyesülését egyetlen várossá. 1780-ban a három bíró tárgyalta is, de sikertelenül. Ezt követően az 1786. december 2-án kelt rendelettel maga II. József egyesítette Eszékét. 1792-ben a város déli részébe telepítették be a zömében Bácskából és a Bánátból érkezett német ajkú telepeseket, s így megszületett az Újváros nevű negyed. Az *oppidum* követői nagy lelkesedéssel kérvényezték településüknek a szabad királyi városok közé emelését, ami meg is történt 1809-ben. A magisztrátus ülésén elnöknek Baranyay Jánost (Ivan Baranyay), a városi kapitánynak pedig Csavrak Sándort (Aleksandar Čavrak) választották meg. A Varasdnon megtartott horvát Szábor 1811. augusztus 28-án hirdette ki és vette nyilvántartásba Eszéknek a szabad királyi városok közé való felvételét. E Dráva parti város közel tízezer lakosával az akkori Horvátország legnépesebb városa volt. A magyarság száma is növekedett, amikor a Felsővároshoz csatolták Rétfalut, a Pejacsevics grófok birtokán élő, javarészt magyar jobbágok lakta települést. A multikulturális városban 1891-ben 2471 ház volt 19.778 lakossal. Ebből 10.657 német, 7.118 horvát illetve szerb és 1.378 magyar nemzetiségű volt. Ma a lakosság döntő többsége horvát, az egykori jelentős számú német és magyar lakosság javarészt asszimilálódott, vagy elköltözött.

Az 1848. évi forradalom során Szallopek Lajos (Ljudevit Salopek) alispán buzgókodása folytán az Eszéken tartott vármegyegyűlés a magyarok mellett foglalt állást, és a Jellasics bán vezette zágrábi bizottságot törvénytelennek nyilvánította. Ennek ellenében a kormányzó délszláv érzelmű nemzeti liberális pártiak 1848. szeptember 4-én Jellasics bán elnöklete alatt rendkívüli vármegyegyűlést tartottak, amely a magyar rendi gyűlést ellenségnek nyilvánította, kimondta a Horvátországhoz való csatlakozást, és követeket küldött a zágrábi országgyűlésre. Más horvát városokhoz hasonlóan Eszék lakossága is megoszlott a két küzdő fél között: a Vár és Felsőváros a magyar párt mellett, Alsóváros pedig a nemzeti párt oldalára állt. 1848. október 22-én gr. Batthyány Kázmér kormánybiztos honvédseregével bevonult Eszék várába, s így a város magyar kézre került, mégis Eder generális a még ingadozó német katonasággal Batthyány minden intézkedését megakadályoztatta. Mivel a határőrök mindinkább közeledtek Eszékhez, Batthyány gróf a honvédekkel a szomszéd Csepin alá vonult ellenük, de kénytelen volt meghátrálni. Eszékét 1849. január 30-án megostromolta Trebersburg báró, majd Batthyány gróf február 4-én kivonult a várból, és Eszék február 13-án megadta magát a császáriaknak.²⁵

²⁵ Lásd bővebben: STJEPAN, SRŠAN: *Osijek 1848/49.*, In: Hrvatska 1848. i 1849.: zbornik radova, Hrvatski institut za povijest, Zagreb, 2001. 235.-247. pp., Stjepan SRŠAN: *Osječki ljetopisi 1686.-1945.*, Povijesni arhiv u Osijeku, Osijek, 1993., IVAN BALTA: *Slavonija i Srijem 1848. i 1849. godine hrvatsko-mađarski odnosi*, Privlačica, Vinkovci, 2000., IVAN BALTA: *Virovitička županija i grad Osijek u zbivanjima 1848. i 1849. godine*, Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti, Zavod za znanstveni rad Osijek, Osijek, 1997., Grupa autora: *Povijest Osijeka 2: Od turskog do suvremenog Osijeka*, Zavod za znanstveni rad Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti u Osijeku, Gradsko poglavarstvo Osijek, Osijek, 1996.

A következő években további fejlődés következett be a város életében, amely a Monarchia felbomlása után kissé megtorpant, ami annak tudható be, hogy a délszláv államban a magyar határ közelsége miatt immár határ menti városnak számított. A multikulturális városban 1891-ben 2471 ház volt 19.778 lakossal. Ebből 10.657 német, 7.118 horvát illetve szerb és 1.378 magyar nemzetiségű volt. Ma a lakosság döntő többsége horvát, az egykori jelentős számú német és magyar lakosság jobbára asszimilálódott vagy elköltözött. Azonban a Monarchia felbomlása után Eszék haladása kissé megtorpant, ami annak tudható be, hogy a délszláv államban a magyar határ közelsége miatt immár határ menti városnak számított.

Eszék 20. századi történetében az egyházi felemelkedés jelentett sarkkövet. A középkor óta a szlavóniai egyházi központ Diakovár (*Dakovo*) volt, amely várost Kálmán herceg (1226–1241) adományozta Ponsa boszniai püspöknek, miután az kénytelen volt az 1088 óta fennálló boszniai püspökség székhelyét áthelyezni Szlavóniába. A 13. század végétől a boszniai püspök Diakováron székel. A mohácsi vész után a püspöki székhely is török kézre került, így a püspök csak 1687-ben térhetett vissza és újíthatta fel a romokban fekvő városkát. Ezt követően ismételten létrehozták a szerémi püspökséget, amelyet XIV. Kelemen pápa 1773. július 9-én *Universi orbis Ecclesiis* című bullájával egyesített a boszniai püspökséggel. A diakovári székhelyű boszniai-szerémi püspökség alá került 1776-ban Eszék is, amely addig közvetlenül az esztergomi érsek joghatósága alá tartozott, valamint 1780-tól a Szentszék határozata alapján a pécsi püspökségből kiragadt húsz kelet-szlavóniai plébánia és a zágrábi püspökségből kiragadt tíz bródi plébánia is. 1963. november 18-án megváltoztatták a nevét *diakovári vagy boszniai és szerémi püspökség* elnevezésre. 2008. június 18-án XVI. Benedek Szentatya ismét felújította a szerémi püspökséget, s a diakovári-szerémi püspökséget diakovári-eszéki érsekség néven érsekségi és metropolitai rangra emelte. A nevéből törölték a boszniai jelzőt. Suffragánus püspökségei a pozsegai és a szerémi püspökség.

Eszék jelenleg Horvátország negyedik legnagyobb városa Zágráb, Split és Rijeka mögött, közel 120 ezer lakossal (noha a kilencvenes években több mint 130 ezer lelket számoltak össze, igaz, a külvárosi részekkel együtt). Közigazgatási, gazdasági, kulturális, bírósági és egyetemi centrum, és most már egyházi központ is.

A szabad királyi városok jogai általában

Hazánkban a nyugati mintájú városi jogállás meghonosodása a német hospesek megjelenésével és a hospesjog adományozásával történt. A korlátozott autonómia és a saját jog szerinti élet biztosításával megvalósult letelepedésüket követően a városok lakosai utóbb kivívták maguknak a szabad királyi városi jogot, így településük sajátos kiváltságokkal bíró közösség lett. A városi bíró mint elöljáró a *civitas* legtöbb ügyében eljárhatott, a szabad királyi városok fellebbezése fóruma pedig a tárnokmester (*magister tavernicus*) lett, aki gyakorolta a városok fölötti közvetlen királyi joghatóságot, közigazgatási ügyekben pedig a városok feletti felügyeletet, és megvédte őket a magánföldesurak önkényétől.

A város közjogi és társadalmi helyzete a privilégiumlevélben biztosított jogosítványok és általában a városi szabadság terjedelmének függvénye volt. A jogok részben

egyéneket (pl. a városi polgárok mentesültek a jobbágyi szolgáltatások alól, szabad mozgási és végrendelkezési joggal bírtak, emellett kiváltsággal bírtak, részben pedig a közösséget (kollektív köz- és magánjogi autonómia) illették. A legfontosabb kiváltságot a *sui juris* státus jelentette, azaz a királyi hatalmon kívül nem lehetett alávetni sem földesúri, sem báni, sem más joghatóság alá, emellett pedig a *jus statuendi* vagyis *jus condere statuta* elnyerése, amely a várost feljogosította a helyi jogalkotásra. Ez utóbbi jogot három feltételhez kötötték: összhangban legyen az országos törvényekkel és királyi rendeletekkel, a lakosság többsége hozza létre s a király megerősítse a statútumot.²⁶ Végül a pallosjog (*jus gladii*) adta a szabad királyi városok még egy különösen jelentős kiváltságát. Pallosjog gyakorlása esetében a fellebbviteli bíróság általában a királyi bíróság volt, de Teodora Shek Brnardić hangsúlyozza, hogy e szabály alól előfordultak kivételek annak függvényében, hogy ki adományozta a privilégiumot. Így például Kőrös (Križevci) városnak 1252-ben a király nevében István (Stjepan) bán adományozta ugyanazt a kiváltságot, amelyet Gradec (Zágráb) polgárai kaptak. A kőrösi bír., illetve előljáró (*maior villae*) fellebbviteli fóruma a pallosjog gyakorlása esetén a 13. században a báni bíróság volt.²⁷

A városi polgárság kollektív rendiséggel (országrendiséggel) bírt, amelyet az egyes polgár csupán városa területén élvezett. Magyarországon Székesfehérvár kapta meg az első kiváltságlevelet, majd a 13. században megszorodtak a szabad királyi rangot adományozó privilégiumlevelek.²⁸ Ezek a szabad királyi városnak garantálták az önkormányzati autonómiát, amely a közigazgatásban (a városi igazgatást önállóan alakították ki és végezték), a jogszolgáltatásban (a bíró és az esküdtek megválasztása, a pallosjog gyakorlása), a jogalkotásban (*jus statuendi*, vagyis statútum alkotási jog) valósult meg.²⁹ Az uralkodó átruházhatta a magisztrátusra a kegyúri jogot is (az egyház fölötti felügyeleti, beiktatási, védelmi jogkör), így a saját plébánosát is megválaszthatta a helyi közösség.³⁰ A szabad királyi városi kiváltságok adományozása addig tartott, amíg a király nem erősítette meg a főurakkal szembeni hatalmát.

A városok önálló községeket (*communitates*) alkottak, az ügyeiket saját hivatalnokai látták el, elsősorban a bíró (*maior villae, iudex civitatis, villicus, richtardus*), illetve a tanácsosok, esküdtek (*maiores, seniores*). Ők együtt alkották a városi tanácsot (*senatus, magistratus*), amely végezte a bírósági, igazgatási és gazdasági funkciót. Munkájukat segítette a rendészeti feladatokat ellátó városi kapitány, illetve a városi jegyző. A 13. századtól a közgyűlésben már csak a városi polgárjogot élvező lakosok vettek részt;

²⁶ TEODORA SHEK BRNARDIĆ: *Tavernik, tavernikalni sud i tavernikalno pravo*. Arh. vjesn., god. 40. Zagreb, 1997. 179–198. pp., 180. p.

²⁷ TADIJA SMIČIKLAS: *Codex diplomaticus Regni Croatiae, Dalmatiae et Slavoniae*. CD IV., sv. IV. Zagreb, 1907. 490. p., 538. p. és CD V., Zagreb, 1908. 513. p. Idézi TEODORA SHEK BRNARDIĆ: i. m. 181. p.

²⁸ MEZEY BARNA (szerk.): *Magyar alkotmánytörténet*. Osiris, Budapest, 1995. 133–134. pp.

²⁹ A rendi városi önkormányzati jogokról lásd Marko KOSTRENCIĆ: *Nacrt historije hrvatske države i prava*, Zagreb, 1956. 33. és 211. p. Idézi TEODORA SHEK BRNARDIĆ: i. m. 179–198., 180. pp.; BLAZOVICH LÁSZLÓ: *Városok az Alföldön a 14–16. században*. = Dél-alföldi évszázadok 17. Szeged, 2002. 117–191. pp., BLAZOVICH LÁSZLÓ: *A budai jogkönyv és a magyarországi jogkönyvek*. In: *Urbs. Magyar várostörténeti évkönyv*, I. Főszerk.: Varga László. Budapest, 2006. 73–83. pp., BLAZOVICH LÁSZLÓ: *A budai jog és Koltovszár egy 1488-as oklevél alapján*. In: *Orașe și orașeni /Városok és városlakók*. Szerk. Ionuț Costea, Pál Judit, etc. Cluj-Napoca, 2006. 342–348. pp.

³⁰ MEZEY BARNA: i. m. 135. p.

megválasztották a külső tanácsot, a választott községet (*electa communitas*), amely saját tagjai közül választotta meg a bírát és a magisztrátus többi tagját.³¹

Eleinte a szabad királyi városok követek által képviseltették magukat a rendi gyűléseken, 1405-ig alkalmanként, ezután pedig rendszeresen. Ők az országrendiség jogán vettek részt a tanácskozáson a Szent Korona tagjaiként, s nem pedig nemesekként. A városi követeket nem a város közönsége, hanem a magisztrátus küldte a diétára.³² Mégis a horvát száborban a szabad királyi városok csak csekély mértékben szólhattak bele az országos ügyekbe, mivel valamennyien csupán egyetlen nemesnek (*una nobilis persona*) számítottak.³³

Eszék szabad királyi város inaugurális diplomája

Eszék sokáig várt a szabad királyi város címének kibocsátására, főként annak tudatában, hogy a középkori Szlavóniában már a 13. században tizenegy szabad királyi város keletkezett, a 14. században pedig további hét. Varasd 1209-ben,³⁴ Vukovár 1231-ben, Verőce 1234-ben, Petrinja, Samobor és Gradec (*Communitas civium Civitatis Montisgraecensis Zagrabiensis*, a mai Zágráb) 1242-ben, Kőrös 1252-ben kapták meg a privilégiumlevelet, Kapronca pedig 1356-ban.³⁵ Az Eszékhez hasonló határvidéki jellegű városok közül Szabadka 1743-ban, Újvidék 1748-ban, Zombor 1749-ben, Pozsega 1765-ben, Károlyváros 1781-ben nyerték el ezt a kiváltságot.³⁶ A Dráva-parti városnak csak 1809-ben – az utolsó horvát városok között – sikerült megkaparintaniuk az önkormányzatisággal járó privilégiumot.³⁷ Josip Vrbošić szerint ennek egyik oka a királyi házzal szemben tanúsított viszony mellett abban kereshető, hogy a kiváltságlevelet azok a városok kapták, ahol nagyszámú idegen ajkú lakosság (*hospes, hospites*) élt, ami Eszékre nem volt jellemző. Emellett a város feudális ura, a Kórógyi család a 13-15. században olyan erős lehetett, hogy a király miatta nem juttatott privilégiumot a város polgárai javára.³⁸ A 16. századtól a város török uralom alatt volt, majd felszabadulása után az egész Szlavónia, így Eszék is közvetlenül a Magyar Udvari Kamara igazgatása alá került. Mivel a török távozásával a város kiürült, ezért ekkor kezdődött a nagyszámú bevándorlás. Első körben többnyire a katonai elemek és a kereskedők érkeztek, majd az iparosok jöttek. Közöttük nagy számban voltak németek és magyarok, amely tény segítette elő, hogy Eszék végre jogot formáljon a szabad királyi város címre.

Ivan Beuc professzor szerint: „a városok jogi értelemben a 13., 14., 15. század folyamán a lakosok kiváltságos közösségei voltak, amelyek az általuk élvezett jogok és

³¹ Uo.

³² Uo. 78. p.

³³ TEODORA SHEK BRNARDIĆ i. m. 181. p.

³⁴ A kiváltságlevelet II. András bocsátotta ki, majd 1220-ban az ifjabb király Béla erősítette meg. Lásd Državni arhiv u Varaždinu, digitalni arhiv. Isprave iz vremena Arpadovića i Anževinaca (1209–1382). <http://dav.arhivpro.hr/?sitetext=83>. (dátum: 2013. április 25.)

³⁵ Uo.

³⁶ IVAN BALTA: *Povelje o povlasticama slobodnim i kraljevskim gradovima u Slavoniji i Hrvatskoj u XIII. stoljeću*. In: *Pravni vjesnik*, 1999/3–4. Osijek, 1999. 366–375. pp.

³⁷ JOSIP VRBOŠIĆ: *Povijesni kontekst* i. m.. 12. p.

³⁸ Uo.

szabadságjogok alapján jelentősen különböztek más közösségektől, főként abban, hogy joguk volt államhatalmi jogosítványok gyakorlására.”³⁹ A horvát városok jogi státusa eltérő volt, hiszen Dalmáciában azok megtartották a széles municipális jogaikat és önkormányzatukat, egyesek az olasz városok mintájára mintegy városállamként éltek (*Respuclica Ragusa*, Raguzai Köztársaság, *Dubrovačka Republika*), míg a szlavóniai városok hol szabad királyi városok, hol mezővárosok (*oppidum*) lettek. A *villa, libera villa, oppidum* városi *civitas* névre módosult. A *liberae et regiae civitates* kiváltságos városok követeket küldhettek a rendi gyűlésbe, míg ezt a jogot az *oppida privilegata, liberae villae*) című mezővárosok nem kapták meg. Emellett – miként említettük – a királyi oklevelekkel kapott privilégiumok a bírászkodás, s a bírák és az előljárók kinevezési jogosítványát biztosították számukra, továbbá kifejezték, hogy királyi uralom alá tartoztak (*peculium sacri coronae regni*) függetlenül őket a mágnások feudális uralmától, s így a királyi *jurisdiction* alá estek. A városok lakosai között a polgárjoggal rendelkezők (*cives*) státusa kiváltságosabb volt a más jogi természetű lakosokéval (*habitatores*) szemben.

Eszék a középkorban mindezekből a folyamatokból kimaradt. Az 1526-ban bekövetkezett és bő másfél évszázadig tartó török uralom, majd a hódoltságtól való felszabadulás sem voltak alkalmasak a szabad királyi városi rangra emeléshez. Ugyanis a magyar országgyűlés 1687-ben úgy határozott, hogy a jövőben ne növekedjék a szabad királyi városok száma, kivéve, ha a király egyes települések rendkívüli érdemei vagy az állam érdekeit figyelembe véve ezt indokoltnak találja. Viszont az új szabad királyi város a magyar országgyűlésben már nem kapta meg azonnal a teljes ülési és szavazati jogot, hanem csak azt követően, hogy ezt a diéta becikkelyezte, megszavazta neki.⁴⁰ Ennek ellenére a szabad királyi városok száma fokozatosan növekedett: a 17. század végén 32, 1787-ben pedig 44 (a kilenc erdélyi és a nyolc horvátországi *civitas*-szal 61) szabad királyi város volt Magyarországon.

A Dráva-parti város felemelkedéséhez szükség volt egyesíteni a folyamatos vitában álló három eszéki kamarai községet, melyek főként a vásártartás kérdésében nem tudtak egymással megállapodni. Ezt a vitát II. József 1786. évi, említett rendelete oldotta meg akként, hogy elrendelte a Belváros (Vár), Felsőváros és Alsóváros egyesítését egy – Eszék – város joghatósága alatt. A következő években az eszékiek a Magyar Udvari Kamara fennhatósága alóli felszabadulásért és a szabad királyi városi rang elnyeréséért küzdöttek. Végül I. Ferenc király 1809. március 4-én írta alá az inaugurális diplomát, majd a szabad királyi városok közé történő ünnepélyes beiktatásra 1809. augusztus 28-án került sor. Eszék valójában *megvásárolta* a szabad királyi városi rangot. A diploma előírta, hogy az adományozott kiváltságokért a városnak 183.723 forint és 20 krajcár kivásárlási díjat kell befizetnie a kamara pénztárába. Ez az oklevél aláírása előtt meg is történt, amiről tanúskodik annak negyedik pontja. A kifizetett összeget a magisztrátus a

³⁹ Idézi: VRBOŠIĆ: *Povijesni kontekst* i. m... p.

⁴⁰ Milan SMREKAR: *Priručnik za političku upravnu službu u kraljevinah Hrvatskoj i Slavoniji*, I–II. Zagreb, 1899–1990. 452. p. Idézi: Davor BRUNČIĆ: *Slobodni i kraljevski grad Osijek u svijetlu suvremenih europskih standarda lokalne samouprave*. In: Anali Zavoda za znanstveni i umjetnički rad HAZU u Osijeku, Sv. 26. Zagreb–Osijek, 2010. 37–56. pp. különösen: 46. p. (17. sz. lábjegyzet).

vagyonosabb polgárok adományából gyűjtötte össze.⁴¹ Stjepan Sršan kiszámította, hogy a kivásárlási összeg megfelelt a városi bíró 389,5 évi fizetésének (a mai összegekhez viszonyítva ezt közel egy millió euróra becsülte).⁴² Az inauguráció alkalmából valamennyi városi polgár nyilvános hűségesküt tett előbb német, majd horvát nyelven.⁴³

Eszék tehát alig negyven évig (a szabad királyi városokról szóló 1848: XXIII. tc. Horvátországban nem volt hatályos, ezért az 1849. évi oktrojált alkotmányig megmaradtak a város rendi kiváltságai) gyakorolta a szabad királyi városi címmel járó jogokat.⁴⁴ Az 1849. március 4-i császári páten s a községi igazgatásnak bizonyos alapjogokat írt elő, így a feudális kiváltságokon nyugvó municipális rendszer módosításokra kényszerült. Az 1850. évi *Eszék város ideiglenes igazgatási rendje* elnevezésű császári páten s rendezte Eszék és Zágráb igazgatását. Más horvát városok helyzetét az 1851. évi ideiglenes báni rendelet szabályozta, amely után következett az 1881. és 1895. évi közigazgatási reform. Magyarországon a szabad királyi városok jogi különállása hivatalosan az 1876. évi XX. törvénycikkkel szűnt meg, amikor e városok nagy részétől megvonták a törvényhatósági jogot, ettől kezdve a korábbi rang pusztá címmé vált. Azonban Horvátországban az eltérő törvények miatt nemcsak, hogy fennmaradtak a szabad királyi városok, hanem 1874-ben Bjelovar (Belovár) és Sisak (Sziszek) is megkapták ezt a rangot. Jóllehet a cím a 19. század végére ott is elveszítette a korábbi jelentőségét, mégis Eszék szabad királyi város – névleges – státusát végül csak a jugoszláv kommunista hatóságok szüntették meg formálisan is 1945-ben.

Eszék jogai és kötelességei

A szabad királyi várossá válással Eszék önálló politikai és közigazgatási egység lett, amely önkormányzattal és saját pénztárral rendelkezett. A privilégiumlevél előírta, hogy az eszéki polgárok a nemeseknek járó jogokat gyakorolják („kollektív nemesség”), királyi javadalomként (*peculium sacrae coronae*) kizárólag és közvetlenül a királyi hatalom alá vannak vetve, attól nem szakadhatnak el; a belső autonómiájuk mellett jogosultak követeik útján részt venni és szavazni a nemesi vármegyei gyűléseken, a horvát szaboron és a magyar országgyűlésen. Eszék jogot kapott a városi képviseleti szerv által statútumot alkotni, valamint a saját képviselőtestületre, magisztrátusra, hivatalnokokra, továbbá városi polgárjogot adhatott; joga volt saját címer és pecsét használatára. A városi magisztrátusnak elsőfokú hatásköre volt magánjogi és büntetőügyekben, beleértve ez utóbbiba a pallosjogot is (az oklevél 6. pontja). A bírói funkciót a kisebb ügyekben a

⁴¹ JOSIP ADAMČEK: *Proglašenje Osijeka slobodnim i kraljevskim gradom*. In: Od turskog do suvremenog Osijeka, Zavod za znanstveni rad HAZU u Osijeku. Osijek, 1996. 67–91. pp. különösen: 89. p. Idézi DAVOR BRUNČIĆ: i. m. 44. p. (12. sz. lábjegyzet).

⁴² STJEPAN SRŠAN: *Prvi zapisnik slobodnog i kraljevskog grada Osijeka*. Državni arhiv u Osijeku. Osijek, 2009. 13. p. Idézi: DAVOR BRUNČIĆ: i. m. 44. p. (12. sz. jegyzet).

⁴³ Az eszéki Kapucinus Kolostor 1702–1945. évi Annaléja (Ljetopis Kapucinskog samostana u Osijeku 1702–1945. godine). Közli: STJEPAN SRŠAN: *Osječki ljetopisi 1686–1945*. Povijesni arhiv u Osijeku. Osijek, 1993. 331. p. Idézi: DAVOR BRUNČIĆ: i. m. 47. p. (22. sz. jegyzet).

⁴⁴ Az 1848: XXIII. tc-ről lásd ANTAL TAMÁS: *A szabad királyi városok ügye az utolsó rendi országgyűlésen (Az 1848:XXIII. tc. előzményei és létrejötte*. In: Antal Tamás: *Város és népképviselő*. = A Pólay Elemér Alapítvány Könyvtára 36, Szeged, 2011. 18–94. pp.

városi bíró egy személyben látta el, a nagyobb ügyekben pedig egyes szenátorokkal vagy a magisztrátus némely jogban járatos tagjaival törvénykezett.⁴⁵ Ez a jog a saját nem nemes polgárookra és lakosokra vonatkozott. Tényleges polgárjoggal (*cives*) csak azok rendelkeztek, akik a városban ingatlannal (ház, földtulajdon) bírtak, a többiek csupán városi lakosok (*habitatores*) voltak. A városnak patrónusi joga volt a templomok felett, maga javasolta a római katolikus plébánost, s gondoskodott az Egyház anyagi helyzetéről. Ez a jog csak a katolikus vallású polgárokat és lakosokat illette (az oklevél 7. pontja).

Joga volt továbbá mindazokra a jövedelmekre, amelyek addig a Magyar Udvari Kamarát illeték; így az átruházott királyi regálé jogokra: a bormérés (*jus eudcillandi*), a sörmérés (*braxatione cerevisiae*), a húsvágatás (*jus macelli*), valamint a téglagyártási, vadászati, halászati jogra, továbbá a kereskedelmi regálé jogokra: az évi négy vásárra (Szent Fábián és Szebasztján, Szent György, Szent Illés, Szent Lukács napján) és a heti vásárookra, a piaci eladóhelyiségek bérbeadási jogára, illetve az adókvetési jogra. A város polgárai élvezték a drávai révvám (*taxa rippatica, ripaticum*), az utcák adója (*taxa viae silicatae et traturae*), a borbehozatali vám (*grossi urnales*) s bizonyos egyéb adók alóli mentesség (pl. harmincad, fuvarozás) jogát is.⁴⁶

Kötelesek voltak ugyanakkor hűségesküt tenni a királynak, betartani a törvényeket, az országos szokásokat és jogi eljárásokat, tiszteletben tartani a bírósági hatóságokat, stb.⁴⁷

A szegedi privilégiumlevéllel azonos rendelkezések, hogy a város – mint királyi birtok – nem zálogosítható el, a városi tanács és a polgárok kollektíve nemesnek tekintendők, valamint, hogy „a város rendelkezik a kisebb királyi regálékkal – a bor- és sörmérés, a boltokbeli árusítás, a malmok és a halászat jogának bérbeadásával –, polgárai vám és harmincad fizetése nélkül kereskedhetnek.”⁴⁸ Mindkét városnak volt pallosjoga, és a kiváltságleveleik külön szabályozták a polgárok (*cives*), a betelepült idegenek (*hospites*) és az egyéb lakosok (*incolae*) jogait. Közülük csak a házzal, földvagyonnal vagy iparos műhellyel rendelkező polgárok élvezték a teljes városi jogot. A lakosok (*incolae*) sorából a szolgálk és a zsellérek kerültek ki.⁴⁹ Szegeden a város maga választotta plébánosát, Eszéken a polgárság javaslatot tehetett a személyét illetően. Mindkét városban csakis saját bírójuk ítélezhetett a helyi társadalom tagjai felett.

A városigazgatás

A kiváltságlevélben lefektetett alapelvek szerint szervezték meg a város közigazgatási, gazdasági és igazságszolgáltatási irányítását végző testületeit. A kiváltságlevél részletesen körülírta az eszéki városigazgatási rendszert. Szeged jogállásával összehasonlítva

⁴⁵ IVAN BEUC: *Povijest institucija državne vlasti Kraljevine Hrvatske, Slavonije i Dalmacije*. Zagreb, 1985. 220–221. pp. Idézi: DAVOR BRUNČIĆ: i. m. 48. p.

⁴⁶ DAVOR BRUNČIĆ: i. m. 48.

⁴⁷ A diploma 1. és 2. pontját közli: STJEPAN SRŠAN – TIHOMIR STOJČIĆ: *Libera Regiaque Civitas Essek 1809*. Muzej Slavonije. Osijek, 1989. Idézi: DAVOR BRUNČIĆ: i. m. 46–47. p.

⁴⁸ BLAZOVICH LÁSZLÓ: *Szeged rövid története*. = Dél-alföldi évszázadok 21. Szeged, 2007. 77. p.

⁴⁹ Uo.

kiemelhető, hogy a Dráva-parti városban elismerést három – a római katolikus, a görög katolikus (uniátus) és az ortodox (görögkeleti, pravoszláv) – vallás-egyház nyert, tehát a zömében Alsóvároson élő pravoszláv szerbek is lehetőséget kaptak részt venni a városi igazgatásban.⁵⁰ Az oklevél 5. pontja alapján Eszéknak joga volt megválasztani a negyven férfiből álló választott községet (*electa communitas*), melynek élén a népi szószóló (*tribunus plebis*) állt. A választott község választotta meg a magisztrátust és a tisztviselő-hivatalnokok nagyobb részét. A magisztrátus tagjai a bíró (*judex*), később polgármester, és a hat tanácsnok (*senator*) voltak, kik közül az egyik a városi kapitány volt. A privilégiumlevél rögzítette, hogy a magisztrátus szakszerű és törvényes eljárása biztosításának érdekében a bíró és a jegyző mellett kötelezően legyen legalább három olyan tag, aki jártas a jog területén. A magisztrátus tagjait a hites község az adott év december havában megtartott választógyűlésén (*restauratio*) három évre választotta az állásonként ajánlott három jelölt közül akként, hogy a tisztújításokon kötelező volt a királyi biztos jelenléte is (oklevél 5. pontja).⁵¹

Összevetve Szegeddel sok hasonlóságot látunk. Városunknak ilyen jellegű testületei voltak a közgyűlés, vagyis a választott község, valamint a külső- és a belső tanács. A választott község 1782-ig hatvan tagot számlált, akkor egyesült a külső tanáccsal és nyolcvannégy tagú lett. A választott község elnöke 1782-től a szószóló volt, aki szavazati jog nélkül vett részt a belső tanács ülésein, és közvetített a két fórum között. A várost a tizenkét tagú belső tanács irányította a bíróval az élén. Tagjait és a főbírókat a külsős a belső tanács, valamint a választott község tagjai választották. Amennyiben a főbíró, a főjegyző és a főügyész nem vállaltak még tanácsnoki tisztséget is, a belső tanács 15 főből állott, kik a város összes ügyével foglalkoztak: közigazgatással és igazságszolgáltatással, azaz törvénykezéssel egyaránt. A külső tanács főképp gazdasági (bérleti, építészeti, iskolai, stb.) ügyeket látott el, emellett szerepet kapott a tisztújításban: a belső és a külső tanács tagjai, valamint a tisztségviselők megválasztásában. Működése 1848. április 30-án szűnt meg.⁵²

A városigazgatást végző legfőbb tisztségek közül Eszéken a bírót, a városi kapitányt és a népi szószólót a háromévente megtartott tisztújításokon választották. A választott község vagy a magisztrátus által megbízott hivatalnokok voltak a jegyző (*bilježnik*, *notarius*), az aljegyző (*podbilježnik*, *vicenotarius*), a gyámhivatalnok (*sirotinjski skrbnik*, *pupillarum curator*), a regisztrátor, az ügyvéd, a bíró, a pénztáros, a kamarás, a hadiraktár vezetője, stb. A törvényesen kinevezett hivatalnokok mandátuma élethosszigan szólt. A jegyzőt, az aljegyzőt és az ügyvédet a magisztrátus nevezte ki (az oklevél 5. pontja).

⁵⁰ Szegeden magyarok, németek, szerbek és horvátok-dalmaták képviseltették magukat a városi vezetőségben. Lásd bővebben: HEKA LÁSZLÓ: *A szegedi dalmaták*. Gold Press, Szeged, 2000., HEKA LADISLAV: *Povijest Hrvata Dalmatina u Segedinu*. Croatica, Budapest és Frankovits és Társa, Pécs 2004., HEKA LÁSZLÓ: *A szegedi dalmaták (bunyevácok) története* - Dr. sc. LADISLAV HEKA: *Povijesna uloga i značenje Hrvata Dalmatina u životu Segedina*. Bába Kiadó, Szeged, 2009.

⁵¹ A teljes szöveget lábjegyzetekben közli: DAVOR BRUNČIĆ: i. m. 47–50. pp.

⁵² BLAZOVICH LÁSZLÓ: *Szeged...* i. m. 101. p.

Szegeden a főbíró két évente választották a tanács tagjaival együtt.⁵³ A középkor óta a rendészeti feladatokat a városkapitány látta el. Mellette működött még a kamarás, majd 1779-től a polgármester vette át a város gazdasági ügyeit, a főjegyző pedig a hivatali apparátus munkáját irányította.⁵⁴

Eszék szabad királyi város jogállása a 19. század végén

Az alkotmányos élet visszaállítása után 1861-ben megtörtént a közigazgatási reform, majd a kiegyezést követően, 1881-ben a horvát Szábor elfogadta a *Horvátország és Szlavónia városi községeinek berendezéséről* szóló törvényt.

Jóllehet a 19. század végén csökkent a szabad királyi városi státusz jelentősége, mégis Eszék és Zágráb megtartották a más horvát városokkal szembeni kiváltságos helyzetüket: csakis e két város polgármestereit erősítette meg a király hivatalukban, míg más városok esetében ezt a bán tette meg. Az 1895. június 21-i horvát törvény előírta, hogy a négy nagyváros – Zágráb (főváros), Eszék, Varasd és Zimony – külön közigazgatási egységeket képeznek, melyek közvetlenül a horvát kormánynak vannak alárendelve.⁵⁵ A többi horvát város a vármegyékbe volt bekebelezve és azoknak alárendelve.

A városok önkormányzattal rendelkeztek; a főszervük a képviselőtestület volt, amely Zágrábban ötven, Eszéken negyven, Varasdon és Zimonyban harminc tagból állt. A városi községekben kétezer lakosig tizenkét képviselőt, négyezer fölig tizenhat, hat-ezerig húsz, ezen felül pedig huszonnégy képviselőt választottak. Választópolgár volt minden 24. életévét betöltő, helyi illetőségű férfi, aki legalább 10 korona évi állami adót fizetett.

A városok végrehajtó szerve a városi tanács volt. A polgármestert a képviselőtestület választotta meg saját soraiból, méghozzá úgy, hogy a főispán által kinevezett három személy és a szábor által választott három képviselő létrehozta egy kijelölő választmányt (a főispán elnökleite alatt), amely három személyt jelölt, és közülük került ki a polgármester a képviselők mandátumával egyező időtartamra. A polgármester esküt tett a képviselőtestület előtt a főispán kezébe.

Zárszó

Eszék szabad királyi városban csak egy szűkebb réteg gyakorolta a városi rendi autonómiát a nem (férfi), a jogi státusz és a vagyoni cenzus korlátjai keretében. Emellett a királyi biztosok és a kormányzat jelentős befolyást gyakoroltak az önkormányzatra, amiről tanúskodik egyebek közt az a tény is, hogy az első eszéki választott községet a főispán mint királyi biztos javasolta a polgárok közösségének, majd azokat kinevezettként hirdette ki. A szószólói tisztségre (mint e testület elnökére) szintén ő ajánlott há-

⁵³ A tisztújításokról lásd bővebben: RUSZOLY József (közreadó): *Tisztújítások Szegeden a 18. század első felében*. REIZNER JÁNOS közleménye (1890). = Acta Juridica et Politica Szeged. Tomus XLVI., Fasc. 4. Szeged, 1995.

⁵⁴ BLÁZOVICH LÁSZLÓ: *Szeged...* i. m. 102. p.

⁵⁵ SZONDI ILDIKÓ: *Nemzetiségi demográfiai viszonyok a déli szláv országokban*. A Pólay Elemér Alapítvány Könyvtára, Szeged, 2007. 14. p.

rom jelöltet, csakúgy, mint a magisztrátus vezetőjének megteendő városi bírói tisztségre, akiket ezt követően a testület meg is választott.

A regálé jogokból származó bevétel nem volt elegendő a közfinanszírozáshoz, ami erősítette a nézeteltéréseket hol a vármegyével (az illetékességi kört illetően), hol az udvari kamarával és hadsereggel (az állammal kapcsolatos kötelességek teljesítéséről). Ezeket a vitákat a magyar kancellária bírálta el. Emellett a városon belül a képviselőtestület és a magisztrátus versenyeztek a hatalomért. A szabad királyi városi rang elősegítette a Eszék gazdasági, politikai és társadalmi fejlődését. Főként a 19. században, amikor Zágráb mellett Horvátország legjelentősebb városává vált. A 20. században a geopolitikai elhelyezés miatt azonban határszéli város lett, ami részben gátolta a további fejlődését. Ennek ellenére máig Szlavónia központja; Zágráb, Split és Rijeka mellett a négy horvátországi egyetemi, gazdasági, politikai és kulturális centrum egyike.